

**FİLOLOGİYA
ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY**

**ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY CRITICISM**

UOT 80.

**AĞARƏHİM RƏHİMOVUN ELMİ-PEDAQOJİ VƏ BƏDİİ-FƏLSƏFİ
YARADICILIĞININ ÜMDƏ HƏDƏFLƏRİ**

Həsən Bayram oğlu Bayramov

*Bakı Qızlar Universitetinin Pedaqogika kafedrasının müdiri,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor əvəzi*

ORCID: 0000-0003-2415-0284

E-mail: bayramov.hasan@mail.ru

***Açar sözlər:** müstəqillik dövrü, ədəbi proses, sosial çağırışlar, təhkiyə üsulu, təhsil, universitet, seminariya.*

***Ключевые слова:** период независимости, литературный процесс, социальные вызовы, метод мобилизации, образование, университет, семинария.*

***Key words:** independence period, literary process, social challenges, method of mobilization, education, university, seminary.*

Müstəqillik dövrü elmi, pedaqoji və ictimai mühitdə unikal adlanmasıyla diqqəti cəlb edən Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyası (indiki Bakı Qızlar Universiteti) və onun təsisçisi pedaqogika elmləri doktoru, professor Ağarəhim Rəhimov yeni tipli alternativ təhsil təşkilatçısı kimi tanınmağa başladı.

Özəl ali təhsil müəssisələrinin çox çətin təşəkkül mərhələsi keçməsi, həm təsisçilər, həm də yeni formalaşan nomenklatur məmur təbəqəsi bu sahəyə yeni tipli təhsil müəssisələri kimi yox, daha çox gəlir mənbəyi kimi baxmağa başladılar. Ona görə də bu müəssisələrə bir tərəfdən ortabab ziyalı dolanışiq məqsədilə, digər tərəfdən də bal tutub barmaq yalamaq üçün möhtəkiqlər axışdı. Beləliklə, yaxşı məqsədlər üçün açılmalı olan bu tip tədris ocaqları getdikcə xalqın gözündən düşdü.

Bunlardan fərqli olaraq Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyası isə Bakı Qızlar Universiteti adı altında 30 ildən artıqdır ki, maarifçilik fəaliyyətini uğurla davam etdirir. Bunun da bir neçə başlıca səbəbi vardır. Birincisi burada “gəlirli” ixtisaslara heç vaxt meyl olmamış, adından göründüyü kimi məqsəd gələcəyin vətənpərvər, alicənab müəllimlərini daha da vacibi isə, ismətli gələcək ana tərbiyəçilərin hazırlığından ibarət olmuşdur. Bu missiya bu gün də uğurla davam etdirilir.

Şübhəsiz ki, hər bir özəl təhsil müəssisəsinin taleyi onun qəyyumu və rəhbərindən birbaşa asılıdır. Bu günlərdə anadan olmasının 75 illik yubileyini sakit bir məcrada qeyd edən universitetin təsisçisi Ağarəhim Rəhimov kimdir:

O, öncə uzun müddət Təhsil İnstitutunda şöbə müdiri, ana dili tədrisi üzrə metodist - dilçi, pedaqoji elmlər doktoru, professor olaraq çalışmışdır. Sonralar isə tanınmış alternativ ali təhsil qurucularından, bu sahənin peşəkarlarından biri olmuşdur.

Ağarəhim Rəhimov həm də ədibdir. Sosial proseslərin dərin müşahidəçi ziyalı, ölkənin tanınmış sosioloq alimidir. Onun əsərlərinin başlıca qayəsini bir tərəfdən postsovet dövrü ictimai-humanitar düşüncədəki tarixi qəlibləri sındıran, ictimaiyyətsünaslıqdakı tarixi transformasiyanın başlıca kreativləri təşkil edir, digər tərəfdən də yanaşma tərz, üslubu, ideyaya doğru saplanmış məntiqi, həmin məntiqdən doğan mühakimələrindən qaynaqlanan mükəmməl idrakı qənaətləri, ictimai, mənəvi-əxlaqi düşüncələri, ardıcıl mütaliə bazası, ifrat həssaslıq və seyrdən qaynaqlanan vətəndaş marağının çözlənməsi, yazar olaraq iç dünyasının təlatümünü obrazlarının ətinə-qanına hopdurmaqla hamını saflaşdırmaya-katarsisə səsləyən ədəbi tribunadır. Ağarəhim Rəhimov hər şeydən öncə həm də yeni tarixi-ictimai çağırışların cəsərlətli publisisti, yazıçısı və ssenaristi kimi də cəmiyyətdə, xüsusilə mədəniyyət və incəsənət sahəsində də yetərincə tanınan ədəbi-ictimai simadır. Onun ədəbi mühitə gəlişi ilə ictimai-fəlsəfi mühitə gəlişi paralel olmuşdur. Bu mənada ədəbi mühitə təsiri ilk baxışda eyhamla qarşı-lansa da, əsərlərində irəli sürdüyü problemlər əslində cəmiyyətdəki tarixi transformasiyanın çağırışlarından qaynaqlanırdı. Ədəbi mühitə ənənəvi yazı üslubuna, köhnə mövzulara və ifadə etdikləri “ideyanın” yenilənməsinə kökləndiyindən bu “təzə”-nin nə demək istədiyinə və kimliyinə laübalı baxışlarla diqqət yetirənlər də, sonralar od püskürən əsərlərin, onun başlıca qayəsini ehtiva edən adlanmaların, öncə Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərində yaranan gərginliklərə həsr olunmuş “Vicdan məhkəməsi”, “Uçurum”, “Səfalət”, “Qasırga” əsərləri ilə ədəbi mühitə nümunə göstərən, eləcə də “İblisin oyunu”, “Əl əli yuyar”, “Daşqala əməliyyatı”, “Dudəmali qalmaqalı”, “Şərikli uşaq”, “Xanımın desant batalyonu”, “Ala qarğa”, “Bazar həngaməsi” komediyalarının ruhuna hopmuş vətəndaşlıq hissi, hırıldatmaq yox, düşündürmək ruhu ilə bu janra tamamilə yeni nəfəs verən, “Xəyanət”, “Əsgər anası”, “Haray”, “Cinayət yoxsa qətl” kimi dram əsərlərində içini yeyən sosial kataklizmlərə yeni prizmadan yanaşan, nəhayət, uşaq hekayələrində həyatı reallığa müsbət mənada meydan oxuyan “Vüsəlin qətiyyəti”, “Nəvə dərzi”, “Dostum Vüsəl”, “Aslanın səhvi”, “Övlad dərzi”, “Balaca Nicat” yeni tipli personajlar olaraq uşaq bədii təfəkkürünün inkişafına təsir etməkdədir. Onun iri həcmli bədii əsərlərinin adlanmaları da ayrı bir aləmdir, əsərlərində qaldırdığı ideyanın sanki məhək daşdır. Əsərlərinin adlarına fikir verək: “Səfalət”, “Girdab”, “Kabus”, “Qasırga”, “Qoşa qanad”, “Ovlaq keçidi”, “İkili dünyam”, “Məhəbbət və Cinayət”, “Qırmızı qar”, “Canavar balası”, “Qəzəb” və s.

O, böyük ədəbiyyata 500-dən çox elmi və publisistik məqalə, 50-dən artıq dərslük, monoqrafiya, kitab və kitabçanın müəllifi, müqtədir tədqiqatçı alim olmaqla gəlmişdi. Əvvəlcə ədəbiyyata gələn alim olanlardan fərqli olaraq ona qədər o, bir dənə də olsun bədii əsər yazmamışdır. Ona görə də onun bədii əsərləri elmi əsərləri kimi sözün məntiqinə söykənir. Bədii əsərlərində yüksək ziyalı təfəkkürünün nəfəsi hakimdir. Sadə, həyatı məsələlərdən bəhs edən surətlərin dilindən sanki dürr tökülürdü. Onun “Fırılacaq Niftulla”, “Mənim qəribə taleyim”, “Tənha çinarın pıçıltıları”, “Bir ömrün akkordları”, “Kövrək qəlbın titrəyişləri”, “Meteor parçası”, “Taleyin hökmü” povestlərinin surətlərinin dili bu baxımdan ədəbi-bədii şedevrlərdir! Onun tədqiqatlarının zirvəsini nəhayət, bəşəri çağırışların fəal ictimaiyyətçi tribunu olaraq yetkin vətəndaşlıq mövqeyi ilə seçilən ziyalılıq təşkil edir. Onun əsərlərinin bir başlıca motivi də ənənəvi yanaşma kontekstində zamandır. Ona görə şüurun yetkinliyi zamanla uzlaşmırsa qəbahət şüurun özündədir. Bu mənada zamanın başlıca həmləsi şüurdur. Cəmiyyətlərdə baş verən başlıca nöqsanlardan biri də “Çay gəlməmiş çırmamağımızdır”. Yəni çox vaxt cəmiyyətlərdə baş verənləri şüur dərk etmir və ya qəbul etmir, bəzən də emosional daxili və xarici reallıqların təsiri ilə onu kor-koranə qəbul edib, onun əsirinə çevrilir. Kiçik toplumlara

bu, xüsusən xasdır. Tarixi ənənələrə söykənən mental dəyərlərin sosiuma hakimliyi yetərlidirsə, hadisələrin məntiqi gedişini hesablamaq olur, yox əgər bu yoxdursa və ya bu prosesin oturuşmasına imkan verilməyibsə, hər cür ziqzaqlı sosial-tarixi təlatümlərə hazır olmalısən.

Bu əsərdən çıxan ümumi qənaət belədir ki, bu gün dünyada ağlagəlməz inqilabi-radikal dönüş baş verməkdədir. Bunun ağrısını içinə çəkən əsasən mənəvi ekosistemdir. O, virtual texnologiyanın doğurduğu saysız hesabsız informasiya bolluğunda çabalayan insanı yeni global çağırışlarla sınağa çəkir. Məsələn, “Səfalət” əsərində professor Asiman xanım görkəmli elm xadimi, pedaqoqdur. Ağarəhim müəllim bu mənada pedaqoq-alim olaraq əsərlərinin əksəriyyətində personajların ziyalılığına fikir verir, onların nitqinin, düşüncəsinin çoxmənalı tutumunu metodist alim kimi önə çəkir. Yeri gəlmişkən, bu romanın əsasında müəllifin “Vicdan məhkəməsi” pyesində də başlıca mənəvi-sosial meyar şəxsiyyətə, həqiqətə, vicdana, vətənə, xalqa, millətə ... bağlılıqdır. Bu, təkə ziyalı obrazlarına xas deyil. “Ovlaq keçidi”ndə Qafar, “Ulu kəndim”də Yaqub, “Canavar balası”nda Yusif əslində geniş təhsil görməsələr də, həyatın bişirdiyi insanlardır. Həyatın ədəb-ərkanında yoğrulmuş, həyata özünəməxsus baxış bucaqları olan bu adamlar necə də həyati obrazlardır.

Bir sözlə, müasir ədəbi prosesdə səsi, sözü, üslubu və sosial təhkiyə səviyyəsi seçilən yazarlardandır. Həyati hadisələri, ədəbi proseslərin obyektinə çevirdiyi insanları oxucuya son dərəcə real, sərt həqiqət prizmasından yanaşmaqla publisistik peşəkarlıqla, ədəbi-sosial müşahidəçiliyin sintezini tətbiq etməyi bacaran cəmiyyətin ağışuna aldığı aktual mövzulara iti qələmi və məntiqi mühakimələri ilə müdaxilə edən intellektual qələm sahiblərindəndir. Bu mənada Ağarəhim öncə professional esseistdir. Mətnarası yığcam amma orjinal deyimləri, miniatür nəsr parçaları, onun az sözlə böyük mənəvi tutumuna söykənərək fikir deməsi esselərinin səviyyəsini, həm də istedadına yeni çalarlar gətirir. Belə esselərdə aktual fəlsəfi baxışlar, düşüncələr, narahatlıqdan doğan mühakimələr diqqəti cəlb edir, onun yaradıcılıq manerasını daha da dolğunlaşdırır.

O, həm fəal ictimai simadır, müqtədir, metodist - dilçi, özünü daim təkmilləşdirən zəngin dünyagörüşlü ziyalıdır. Onun bu keyfiyyəti ədəbi əsərlərinin publisistik ruhunda xüsusi üslubda hiss olunur. O, dünya və milli ədəbiyyatda, ictimai humanitar düşüncənin klassik külliyyatına yaxından bələddir, daim oxuyur, mütaliə edir.

Onun yaradıcılıq manerasının məhvərini zəngin mütaliəsi ilə bərabər peşəkar müşahidəçilik qabiliyyəti tamamlayır. Məncə, bu məsələ onun yaradıcılığına yeni məzmun verən çox mühüm istiqamət olaraq, sistemli araşdırma mövzudur. Bir qədər əvvəl ifadə etdiyim fikrə qayıdaraq deməliyəm ki, onun zəngin mütaliə arealını Qərbin və Şərfin, yəni müasir sivilizasiyanın ən müqtədir nailiyyətlərinin generatoru olan arealların özünəməxsus xüsusiyyətlərini, bir-birindən fərqli olsa da, bir-birini tamamlayan cəhətlərini kifayət qədər mənimsəməsi ilə bağlıdır.

Geniş və zəngin mütaliə yükünü daim yeniləşdirmək müasir ədəbi prosesin peşəkarlarının bir çoxunda çatışmır. Onlar adətən, permanent mütaliədənə yalnız özlərini mütaliə edir, öz ədəbi dünyasının təqlidçiliyindən kənara çıxma bilmirlər.

Ağarəhim bu mənada yaradıcılığında novator, daim yazmaq, yaratmaq istəyi güclüdür. Niyə? Çünki yuxarıda qeyd etdiyim həyati hadisə və prosesləri qıyqacı müşahidə xüsusi intuisiyaya malik olmasında irəli gəlir. Hər bir müşahidəni geniş və aktual ədəbi materialın mövzusunə çevirməyi bacarır. Bu mənada daim öyrənir, müşahidə edir və qələmini əmrə müntəzir saxlayır. Şəxsi və xidməti işlərinin çoxluğuna baxmayaraq, o nə elmi, nə ədəbi yaradıcılıq mühitindən ayrılmığı təsəvvürünə gətirmir. Vaxt taparaq ədəbi-bədii və elmi-pub-

lisistik qeydlərini aparır, rəsmi və qeyri-rəsmi tədbirlərdə iştirak edir, yaradıcısı və hamisi olduğu universitetin qapıları həmişə hamının üzünə açıq olur, fasiləsiz informasiya təminatı baxımından hamı ilə ünsiyyətdən qaçmır, sadə ilə sadə, böyüklə böyükdür. Bütün bu işlərin bolluğunda daim yazır, özü də istedadla yazır, sövqlə müşahidə etdiyi sosial prosesləri ədəbi prosesin materialına çevirir. Bu mənada o, müasir yazıçı, ədibdir. Həmişə də səlis və təmiz yazır, çünki yazılarına qarşı çox tələbkardır. Heç vaxt cümləpərdazlığa meyl etmir. Onun nəsrində həm incə yumor var, həm də kəskin sarkazm. Mirzə Fətəlidən, Mirzə Cəlildən, Mirzə Səbirdən, Mir Cəlalından bəhrələnən sosial yumor və tənqid güclü bir üslubda süslənmişdir.

Onun hekayələrindən iri həcmli nəsr əsərlərində epizodlar qalareyasının əsası publisistik esse mahiyyətlidir, əsasən sosiallaşmış oxucu kütləsini əhatə edir. Onun həyat düşüncələrinə, yaşam tərzinin başlıca leytmotivini təşkil edən bir çox həyatı-sosial reallıqlarda barışmazlığını ehtiva edən mücadiləsi, müsbət və mənfi məqamları ilə ortaya çıxardığı insan obrazlarını son dərəcə aydın, səlis, real, sərt həqiqətlər bucağından oxucusuna təqdim edir. Özü də uğurla təqdim edir. Bütün meyarları ilə bədii əsərlərinin sosial təsir gücünü təcəssüm etdirən sosial-publisistik üslubu xüsusi məziyyətləri ilə həm Qarabağ məyusluğunun uzun müddət yalnız seyr etməkdə qalan postsovet ədəbiyyatının peşəkarlarına dərs verirdi, həm də müasir ədəbi mühitdə həmin seyri ədəbiyyat aləminin başı üzərindən keçərək yeni bir sosial-psixoloji yön verərək axırıncılar üçün də nümunə olurdu.

Öncə qeyd etdiyim bir neçə istiqamət üzrə öz yazıçı-ziyalı üslubuna sadıq qalan Ağarəhim Rəhimovun bütün ədəbi külliyyatının mahiyyətinin zirvəsində insan – vətəndaş – şəxsiyyət dayanır. Onu ədibliyə gətirən bir tərəfdən daxil olduğumuz geosiyasi məkanda XX əsrin sonlarında gedən dağılma, ondan sonrakı ağırlı-acılı yeni cəmiyyət quruculuğunun prioritetləri, bir tərəfdən də uzun müddət içimizi yeyən Qarabağ dərdidirsə, bir tərəfdən də virtual texnologiyaların və yeni dünya düzəninə doğurduğu qlobal tendensiyalardır. Ona görə də onun əsərlərinin ideya məzmununu özünəməxsus ziyalılıq üslubunun hakim olduğu bədii əsərlərin aydın, səlis dili süsləyir.

Onun tədqiqatçılarından olan Sevinc Rəhimovanın “Ağarəhimin bədii yaradıcılıq fəlsəfəsi” monoqrafiyasından bir sitatla fikirlərimi davam etdirmək istəyirəm:

“... Ağarəhim elm və ədəbi-bədii düşüncə adamı olduğundan dünyada baş verən tarixi, siyasi, psixoloji, sosioloji, mədəni, ictimai, siyasi, iqtisadi, fəlsəfi həyata müxtəlif mövqələrdən yanaşa bilən, topladığı fakt və detalları yerbəyer etməyi bacaran sənətkardır. O, bugünkü həyata öz lupasından baxmağı bacarır. Yeni insana yeni insani münasibətlərini elmi dəlillərlə, ədəbi-bədii təfəkkürün, əsl yaradıcılıq prinsiplərindən yanaşır. Onun məqsədi ədəbiyyatın problemlərini – cəmiyyətin əxlaqi dəyərlər sistemini, insani-ideoloji mövqeyi və münasibətlərini bədii əsərlərində işıqlandırmaqdan ibarətdir. Ədib insanı cahanşümul siqlət sanır. Ona özü də ruhani dəyər verir. Milli mənliklərini və şəxsiyyətlərini, həmçinin mühafizə cəhdlərini qabardır. Eyni zamanda, gerçək həyatın əxzi onun yaradıcılığının başlıca qayəsidir. (Sevinc Rəhimova. Ağarəhimin bədii yaradıcılıq fəlsəfəsi. monoqrafiya. Bakı, 2022, səh. 22).

Onun çoxşaxəli yaradıcılıq manerasının başlıca kreativini sözə ehtiram, sözün ilahi qüdrətinə inam, sözün, kəlamın şövqündə, onun böyük mənasında yarıdan insan arasında əlaqə formasıdır. Onun “Allahla ünsiyyət”, “Ölüm və ölməzlik”, “Zəka simfoniyası”, “Qüdrətdən doğan nur” fəlsəfi esselərində insanın mənəvi davranış həddləri, əzəli və əbədi dünyaya baxışı, ölüm və ölməzlik, zamanın, tarixi oxu və yaddaşı, “Qüdrətdən doğan nurun təntənəsi” (S. Rəhimova) göstərilir. Onun çoxşaxəli yaradıcılıq külliyyatına nəzərən sözlə yaradanın vəhdətinə söykənən aşağıdakı fikirləri də çox həqiqidir.

“...Söz Allah-təalanın adıdır. O, Ulu tanrının özündən kanata çıxan milyonlarla enerji tellərindən biridir. Böyük yaradanla insan arasında əlaqə qurandır. Söz müqəddəs kitablar, səmavi – qədərdir. Söz insana məxsus olmaqla onun yaradıcı qüvvəsidir. Söz Allahla əlaqə formasıdır. Gərək ona əsl qiymətini verə biləsən!”.

Beləliklə, Ağarəhim Rəhimovun çoxillik elmi-pedaqoji və ədəbi-fəlsəfi yaradıcılığında aşağıdakı ümdə kreativləri diqqəti cəlb edir:

O, XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəlləri siyasi-tarixi transformasiya mərhələsinin önə çıxardığı ictimai sima, yeni tipli şəxsiyyətdir. O, alternativ ali təhsilin respublikamızda tətbiqi sahəsində ilkinlərindəndir.

Bir sıra “müəssisə rəhbərlərin”dən fərqli olaraq istər ədəbi-bədii, istər elmi-metodik, istər də ictimai-fəlsəfi tədqiqatları öz qələminin məhsuludur, ictimai statusundan sui-stifadə edən deyildir.

O, yeni tarixi-transformasiya mərhələsində cəmiyyətdə baş verən kataklizmləri cəsarətlə bədii ədəbiyyatın mövzusunda çevirməklə fəal vətəndaşlıq mövqeyi nümayiş etdirən ədibdir.

O, cəmiyyətdə baş verən dəyişmələrin yeni quruculuq prosesindən qaynaqlanan dəyərlər sistemini psixoloji və sosioloji aspektdən təhlil və tədqiq edən filosof tribundur.

O, bir çox tədris-metodiki mahiyyətli əsərlərin, monoqrafiyaların, vəsaitlərin müəllifi olaraq həm də öz mövqeyi olan, prinsipial pedaqoq alim-ziyalıdır.

Fikirlərimizi görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Bədirxan Əhmədovun aşağıdakı sözlərilə yekunlaşdırıram.

“Ağarəhim istər bədii nəsrində, istər dramaturgiyasında, istərsə də ssenarilərində bir sosioloq, filosof kimi çıxış edir, onun əsərlərinin əsas süjet xəttində cəmiyyət hadisələri və İnsan problemi qoyulur, çağdaş cəmiyyəti məşğul edən hadisə və problemlərə geniş yer verilir. Bu əsərlərin yazılmasından keçən zaman yazıçının əsərlərinin uzunömürlülüyünün sübutudur. Bizə isə yalnız Ağarəhimə can sağlığı, uzun ömür və yaradıcılıq uğurları arzulamaq qalır”. (Bədirxan Əhmədov “Ədəbiyyat” qəzeti 21 oktyabr 2023-cü il №40/5430)

Problemin aktuallığı. Ağarəhimin yaradıcılığında sosial-fəlsəfi problemlərin hərtərəfli, ahəngdar inkişaf etmiş, şəxsiyyət hazırlığında sosial çağırışlar olaraq aktuallığı təhlil olunur.

Problemin elmi yeniliyi. Ədəbi-bədii prosesin inkişaf tendensiyasının başlıca qayəsini ehtiva edən bədii yaradıcılıq nümunələrinin pedaqoji-psixoloji və sosial fənlərin tədrisində vacibliyi tədqiq olunur.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Onun yaradıcılıq yolunun gənc nəslin rəqabət qabiliyyətli şəxsiyyət olaraq həyata hazırlığında təhsil menecerləri üçün praktik mənbələr olaraq istifadə edilə bilər.

Х.Б. Байрамов

Основные цели научно-педагогического и художественно-философского творчества Ага Рахима Рагимова

Резюме

Научно-педагогические и художественно-философские основы творческого пути Ага Рахима, отличавшегося уникальным стилем литературного процесса периода независимости, социально-философскими взглядами, смелой провокационностью и

специфическим взглядом на жизненные события, вытекающие из социальных проблем обсуждаются.

H.B. Bayramov

**The main goals of Agarahim Rahimov's scientific-pedagogical and
artistic-philosophical creativity**

Summary

The scientific-pedagogical and artistic-philosophical foundations of the creative path of Agarahim, who was distinguished by his unique style of the independence period literary process, his social-philosophical views, his bold provocation and a specific perspective on life events stemming from social problems, are discussed.

Redaksiyaya daxil olub: 18.03.2024